

Милан Кундера - „Изкуството на романа“

През 1935-а, три години преди смъртта си, Едмунд Хусерл изнася във Виена и в Прага прочутите си лекции за кризата, изживявана от европейското човечество. Хусерл означава с прилагателното „европейски“ духовната идентичност, простираща се и отвъд географската Европа (в Америка например) и родена едновременно с древногръцката философия. Според него тази философия за първи път в историята схваща света (света в неговата цялост) като въпрос, който трябва да бъде решен. Тя го изследва не за да удовлетвори една или друга практическа потребност, а защото „страстта към познание е завладяла човека“.

Кризата, за която говори Хусерл, му изглежда толкова дълбока, че философът се пита дали Европа все още е способна да я надживее. Хусерл смята, че открива корените ѝ в началото на Модерните времена, в епохата на Галилей и Декарт, когато поради едностранчивия си характер европейските науки са свели света до обект на техническо и математическо изследване и са изключили от хоризонта си конкретния свят на живота, *die Lebenswelt*.

Напредъкът на науката е затворил човека в тунела на специализираните дисциплини. Колкото повече знания придобива той, толкова повече губи от поглед и целостта на света, и самия себе си, потъвайки в това, което последователят на Хусерл Хайдегер нарича с красивия и почти магически израз „забрава на битието“.

Провъзгласен някога от Декарт за „господар и притежател на природата“, човекът се е превърнал просто във вещь за сили (силите на техниката, на политиката, на Историята), които го задминават, побеждават, притежават. За тези сили неговото конкретно битие, неговият „жизнен свят“ (*die Lebenswelt*) вече няма стойност, нито значение – той е затъмнен и изначално забравен.

2

Струва ми се все пак, че би било наивно да разглеждаме строгостта на подобен поглед върху Модерните времена само като осъждане. Бих казал по-скоро, че двамата големи философи са разкрили двойствеността на епохата, която носи в себе си и упадък, и прогрес и като всичко човешко съдържа в раждането си зародиша на своя край. Тази двойственост според мен не принизява последните четири европейски века, към които се чувствам силно привързан, още повече че не съм философ, а романист и че за мен основоположник на Модерните времена е не само Декарт, но и Сервантес.

Може би точно Сервантес е този, когото двамата феноменолози са пропуснали да вземат предвид, когато са произнасяли присъдата си над Модерните времена. С това искам да кажа следното: ако е вярно, че философията и науките са забравили битието на човека, то толкова по-вярно е, че със Сервантес възниква едно голямо европейско изкуство, което не е нищо друго освен изследване на това забравено битие.

И наистина всички големи екзистенциални теми, които Хайдегер анализира в Битие и време, смятайки ги за пренебрегнати от цялата предходна европейска философия, са разбулени, проявени, осветени от четирите века европейски роман. Романът разкрива по свой собствен начин, според собствената си логика различните аспекти на съществуването: със съвременниците на Сервантес се пита що е то приключение; със Самюел Ричардсън започва да изследва „какво става във вътрешността“, да разбулва скрития живот на чувствата; с Балзак открива корените на човека в Историята; с Флобер изучава *terra incognita* на всекидневието; с Толстой се вглежда в намесата на ирационалното в човешките решения и поведение. Прониква във времето

– в неуловимия отминал миг с Марсел Пруст, в неуловимия сегашен миг с Джеймс Джойс. С Томас Ман изследва ролята на митовете, които, дошли от дълбините на времената, отдалеч направляват стъпките ни. И така нататък, и така нататък.

Романът неизменно и предано съпътства човека от самото начало на Модерните времена. Тогава именно човекът е завладян от „страстта към познание“ (която Хусерл смята за същност на европейската духовност); тази страст го подтиква да се вира в конкретния живот на човека, да го пази от „забравата на битието“ и постоянно да държи „жизнения свят“ на светло. Именно в този смисъл разбирам и споделям упорството, с което Херман Брох повтаря: да открие онова, което единствено романът може да открие – това е единственото основание за съществуването на романа. Роман, който не открива дотогава непозната част от живота, е неморален. Единственият морал на романа е познанието.

Към това добавям и следното: романът е творение на Европа; неговите открития, макар и извършени на различни езици, принадлежат на цяла Европа. Последователните открития (а не сумата от написаното) създават историята на европейския роман. Единствено в този наднационален контекст стойността на едно произведение (тоест значимостта на откритието, което носи) може да бъде цялостно видяна и разбрана.

3

Когато Бог бавно напуска мястото, откъдето ръководел Вселената и ценностния ѝ порядък, делеял доброто от злото и придавал смисъл на всяко нещо, Дон Кихот излязъл от къщата си и не могъл да познае света. В отсъствието на Върховния съдник светът внезапно изглеждал страховито двойствен; единната божия Истина се разпаднала на стотици относителни истини, които хората си поделели. Така се родил светът на Модерните времена, а с него и романът, негов образ и модел.

Да разбираме по примера на Декарт мислещо то его като фундамент на всичко, тоест да приемем, че сме сами срещу Вселената, е поведение, което Хегел с основание смята за героично.

Да разбираме подобно на Сервантес света като двойственост, да се сблъскаме не с една-единствена абсолютна истина, а с купища относителни, противоречащи си истини (истини, въплътени във въображаеми его, наречени персонажи), да притежаваме като единствена сигурност мъдростта на несигурността – за това се изисква не по-малка сила.

Какво казва великият роман на Сервантес? По въпроса съществува богата литература. Някои твърдят, че виждат в романа рационалистка критика на прочутия идеализъм на Дон Кихот. Според други става дума за превъзнасяне на същия този идеализъм. И двете интерпретации са погрешни, защото се стремят да открият в основата на романа не питане, а морална позиция.

Човекът иска доброто и злото в света да бъдат ясно отличими, тъй като изпитва вродено и неукротимо желание да съди, преди да разбира. Върху това желание са основани религиите и идеологиите. Те могат да се помирят с романа само ако преведат неговата относителност и двойственост на собствения си аподиктичен и догматичен език. Те изискват някой да е прав: или Ана Каренина е жертва на ограничен деспот, или Каренин е жертва на неморална жена; или невинният К. е смазан от несправедливия съд, или зад съда се крие божията справедливост и К. е виновен.

В това „или – или“ се съдържа неспособността да се понесе същностната относителност на човешките дела и отсъствието на Върховен съдник. Заради тази неспособност мъдростта на романа (мъдростта на несигурността) е трудна за приемане и за разбиране.

Дон Кихот заминава за един свят, който широко се отваря пред него. Той може свободно да го обиколи и да се завърне вкъщи, когато пожелае. Първите европейски романи са пътувания през света, който изглежда безграничен. Началото на Жак Фаталиста сварва двамата герои наред с пътя; не се знае нито откъде идват, нито накъде отиват. Намират се във време, което няма нито начало, нито край, в пространство, което не познава граници, наред Европа, за която бъдещето никога не може да свърши.

Половин век след Дидро, при Балзак, далечният хоризонт изчезва подобно на пейзаж зад модерните сгради, каквито са социалните институции: полицията, правосъдието, светът на финансите и на престъплението, армията, държавата. Времето на Балзак вече не познава щастливото безделие на Сервантес или на Дидро. То се носи във влака, наречен История. Лесно е да се качиш на него, трудно е да слезеш. И въпреки всичко в този влак все още няма нищо страшно, в него дори има очарование; той предлага на всичките си пътници приключения, а заедно с тях и маршалски жезъл.

Още по-късно, за Ема Бовари, хоризонтът дотолкова се стеснява, че заприличва на ограда. Приключенията се намират от другата страна, а копнежът става непоносим. В скуката на всекидневие мечтите и бляновете придобиват все по-голямо значение. Изгубеният безкрай на външния свят е заменен от безкрая на душата. Процъфтява голямата илюзия за незаменимата уникалност на индивида, една от най-красивите европейски илюзии.

Но мечтата за безкрая на душата губи магията си, когато Историята или онова, което е останало от нея – свръхчовешката сила на едно всемогъщо общество, – завладява човека. Тя вече не му обещава маршалски жезъл, предлага му само служба на земемер. Какво може да направи К. срещу съда или срещу замък? Нищо особено. Може ли поне да помечтае както навремето Ема Бовари? Не, капанът на ситуацията е прекалено ужасен и поглъща всичките му мисли и всичките му чувства – той може да мисли единствено за процеса си, единствено за службата си на земемер. Безкраят на душата, ако има такъв, се е превърнал в почти ненужен апендикс на човека.